

לפשר החותם שנמצא ליד הכותל המערבי

שלמה נאה

עליי להודות כבר עכשיו שאם האות האחרונה בשורה העליונה היא יו"ד, הפירוש שאציע להלן איננו אפשרי. פירוש זה בנוי אפוא מעיקרו על ספק, אלא שזה גורלו של כל פירוש לממצא כל עוד לא יימצאו לו מקבילות. אני מציע לקשור את החפץ לתפקיד מסוים במנהל המקדשי, המתואר בפירוט במשנה במסכת שקלים. לפי חוקי הקרבנות שבתורה, קרבנות בהמה צריכים להיות מלווים בסולת, בשמן וביין שמידתם קצובה לפי סוג הבהמה: מידה אחת לבקר, אחרת לאילים ושלישית לשאר הצאן (במדבר

טו, א-טו). לציון תוספות אלו נטבע בלשון המשנה המונח "נסכים". לפי המשנה היו קבלנים שסיפקו את צורכי הנסכים למקדש (שקלים ד, ט), ובתחום המקדש התנהל מסחר ליחידים בצורכי נסכים בפיקוח ממוני המקדש (שם ה, ג-ה). מכירת הנסכים נוהלה בעזרת אסימונים המכונים **חותמות** בלשון המשנה, ששימשו כמין שוברים או תחליף-כסף לשימוש פנימי של המקדש: "ארבעה חותמות היו במקדש, וכתוב עליהם 'עגל', 'זכר' [=אֵיל], 'גדל' ו'חוטא'. בן עזיי אומר: חמישה היו, וארמית כתוב עליהן: 'עֲגֹל', 'זָכָר', 'גָּדִל', 'חֹטֵא דל' ו'חֹטֵא עֵשִׂיר'" (שם ה, ג. על פי כ"ו פרמה 138). הכינוי "חותמות" מלמד שהאסימונים הללו היו עשויים בצורת חותם או טביעת חותם (בולה). הכיתוב שעל החותמות ציין את כמות הנסכים הנדרשת לפי סוג הבהמה. מסתבר שהשמות "עגל" ו"גדי" נבחרו לייצג את הבקר והצאן מפני שבדרך כלל, מסיבות כלכליות, רוב הבהמות שהובאו לקרבן היו הקטנות בסוגן, עגל בשביל קרבן מן הבקר וגדי בשביל קרבן מן הצאן.

מסורות התנאים נחלקות באשר ללשון הכתובות שעל החותמות, ולפי מסורתו של בן עזאי היו בארמית: "עֲגֹל", "זָכָר" ו"גָּדִל". המסחר בעזרת אסימונים היה כרוך, כצפוי, בקנייה של אסימון בדוכן אחד ובשימוש בו בדוכן אחר, כפי שמתארת המשנה: "מי שהוא מבקש נסכים הולך לו אצל יוחנן שהוא ממונה על החותמות, ונותן לו מעות ומקבל ממנו חותם. בא לו אצל אחיה שהוא ממונה על הנסכים, ונותן לו חותם ומקבל ממנו נסכים" (שם ה, ד). מטרת השיטה הזאת הייתה, כנראה, לאפשר למנהל המקדש לקבוע מחירים אחידים ולפקח עליהם, ולמנוע ספקולציות שהיו יכולות להתרחש אילו היו הקונים משלמים ישירות לידי הספקים. כדי למנוע שימוש לרעה בחותמות, היה כל חותם תקף ביום קנייתו בלבד. לשם כך הכיתוב שעל החותם צריך היה לכלול גם את התאריך, וכך אומרת המשנה: "ושם היום כתוב עליהם מפני הרמאין" (שם ה, ה). על כך שואל התלמוד: "הגע עצמך שזיווג אותו היום?" - הרי הרמאי יוכל להשתמש בחותם הזה ביום המתאים בשבוע הבא, ומה הועלנו בציון שם היום? - ומשיב: "שם משמר היה כתוב עליו" (ירושלמי, שקלים ה, ה).

אפשר שבדברים אלו רומז התלמוד לשיטה עתיקה של ציון השבועות לפי שם משמר הכהונה שעבד במקדש באותו שבוע. משפחות הכהונה התחלקו לעשרים וארבעה משמרות שנקבעו בימים קדומים (דברי הימים א, א, זיח-ז), ועבדו במקדש לסירוגין, שבוע עבודה לכל משמר, במחזור שנמשך

בחג החנוכה בשנת תשע"ב דווח על תגלית מעניינת שנתגלתה בשכבת העפר שמילאה את תעלת הניקוז שלמרגלות קשת רובינסון, בחפירות שמנהלת רשות העתיקות בגן הארכאולוגי בירושלים. מדובר בחפץ קטן עשוי טין, דמוי חותם, בקוטר של כשני סנטימטרים, שעליו טבועות שש אותיות בשתי שורות, שלוש אותיות בכל שורה.

החפץ הוצג במסיבת עיתונאים, והגילוי זכה לפרסום נרחב בעיתונות הכתובה ובמרשתת. מאחר שאין לי גישה לממצא עצמו אוכל להסתמך רק

על הדברים ועל הצילומים שהופיעו בפרסום באתר רשות העתיקות. לפי הפירוש המוצע שם האותיות הטבועות על החותם הן **דכא ליה**, הכתובת היא ארמית ומשמעותה "טהור לה". ההנחה היא כי "החפץ נושא הכתובת שימש לסימון של מוצרים או חפצים שהובאו לבית המקדש, והכרח היה שיהיו טהורים". בהקשר הזה וברוח חג החנוכה, הזכרה גם הברייתא הידועה בתלמוד הבבלי המספרת על פך השמן שהיה מונח "בחותמו של כהן גדול".

אלא שדווקא דוגמה זו חושפת מספר קשיים בפירוש הזה. סימן שתפקידו להעיד על טהרה של חפצים המובאים למקדש צריך להיות עשוי כך שיוכל לשמור על תוקפו עד שעת השימוש בו במקדש. כזה הוא חותמו של הכהן בסיפור על פך השמן. החותם מוטבע בבית הבד, מיד לאחר מילוי השמן, על הטיף החותם ואוטם את פתח הכלי. השתמרות החותם בשלמותו על מגופת הפך מעידה שהפך לא נפתח, וממילא השמן שבו נשמר טהור.

אילו היה זה תפקידו של החפץ שלנו, הוא היה צריך להיקשר לכלי באופן שאינו מאפשר את פתיחת הכלי בלי להסירו. אבל כפי שהוא נראה בצילומים אין בו זיזים בולטים או נקב להשחלת פתיל כדי לקושרו באופן שאינו ניתן להסרה. הפריט נראה כדבר שעמד בפני עצמו, שלא נוצר ככוונה להצמידו למשהו אחר. גם לשון הכתובת, לפי הפירוש שהוצע, בעייתית. הביטוי "טהור לה" (בעברית או בארמית) אינו מוכר, ולפי הרגלי הלשון מתבקש שאחרי "טהור ל-" יבוא ציון של דרגת הטהרה: טהור לקודש, טהור לחולין וכדומה.

לפי שעה, בשלב המסופק שאנו נמצאים בו עתה, אני מבקש להציע קריאה ופירוש אחרים לכתובת, שאין להם עניין בטהרה דווקא. התייעצתי עם ד"ר עדה ירדני באשר לכיתוב שעל החותם. לדעתה, קריאת האות האחרונה בשורה העליונה היא קשה ביותר. מצד צורתה האות נראית כיו"ד ארמית סופית, אלא שגון צורה זה של האות יו"ד הוא קדום מאוד ואינו מתאים ללמ"ד שבשורה השנייה, שהיא מפותחת ושייכת לתקופה מאוחרת יותר. בדוחק רב אפשר לראות בה אל"ף מעוותת, שכן הקו השמאלי איננו במקומו וגם נטיית האלכסון אינה רגילה, וזאת רק אם מניחים שהקו הימני של האל"ף נשחק לגמרי. האות יכולה להיות גם גימ"ל, אלא שהאלכסון של זו צריך היה להיות זקוף יותר.

ד"ר ירדני ממנעה מלהכריע ולדעתה אין כאן קריאה חד-משמעית, וכל ההצעות אינן אלא השערות שאינן ניתנות להוכחה בשלב זה. לאור זאת

צילום: רשות העתיקות

בלימה, אך אם יש משהו בהשערה הזאת ייתכן שכבר לפי עדות המשנה הציון המורכב של היום היה כתוב על החותמות.

על פי זאת אני מבקש לפרש את הממצא שלפנינו כחותם כזה המתואר במשנה. לפי הצעת, יש לקרוא את הכתובת שעל החותם כשלוש מילים מקוצרות המציינות את סוג הקרבן, את היום בשבוע ואת שם המשמר של אותו שבוע: דכ' א' / ג' ליה'. הקיצור הראשון דכ' מציין את סוג הקרבן דכר, בארמית, בהתאם למסורת של בן עזאי במשנה; הקיצור השני הוא שם היום בשבוע, יום א' או יום ג'; והשלישי מציין את שם המשמר: ליה' = ליהויריב. הלמ"ד שלפני שם המשמר בונה את שתי היחידות האחרונות של הכיתוב במבנה מקובל של תאריך: אחד [או שלושה] ליהויריב.

כאמור, פירושו המדויק של החותם יתברר רק עם גילוי ממצא מקביל לו, אך לפי שעה מן הראוי להביא בחשבון גם את הפירוש המוצע כאן. לפי פירוש זה, התגלית הארכאולוגית היא עדות חיה למנהל המקדשי כפי שהוא מתואר במשנה, כמו גם לשימוש במשמרות הכהונה לסימון שבועות השנה. לפי הצעה זו, המקורות הספרותיים והממצא הארכאולוגי מאירים זה את זה באור בהיר. בעזרת המשנה [והתלמוד] אנו יכולים לזהות את החפץ ואת תפקידו ולפרש את הכתובת שעליו; ומצד שני החפץ והכתב מעידים עדות מזהירה על ערכה של המסורת שנשמרה היטב במשנה ובתלמוד.

* פורסם לראשונה (בשינויים) בחידושים בארכיאולוגיה של ירושלים וסביבותיה – קובץ מחקרים (ד' עמית, ג"ד שטיבל, א' פלג-ברקת וד' בן-עמי עורכים), כרך ו, ירושלים תשע"ג, עמ' 105–109. נוסח רחב של הדברים עתיד לראות אור באחד הגיליונות הקרובים של כתב העת תרביץ.

כחצי שנה. מערכת זו, כסדרה, מאפשרת הענקת שם מובחן לכל שבוע לפי המשמר העובד בו, בדומה לשימוש ב"פרשת השבוע" בחוגים מסורתיים בימינו. שיטה כזאת משתקפת במגילות לוח השנה שנמצאו במערות שליד קומראן, שנוהגת בהם מערכת קבועה של סימון השבועות לפי המשמרות. השורות הבאות, למשל, מופיעות באחד מלוחות השנה הללו: ב-3 באביה הפסח, ב-1 בשכניה הנף (4Q320, 4 iv). כלומר: הקרבת הפסח תהיה ביום שלישי בשבוע של משמר אביה, והנפת העומר היא ביום ראשון בשבוע של משמר שכניה.

אזכור שם המשמר על החותמות אינו מפורש במשנה. זו אמרה רק "ושם היום כתוב עליהן מפני הרמאין". התלמוד הוא שהעלה את האפשרות של הוספת ציון המשמר כאמצעי חזק יותר למניעת רמאות. אבל ייתכן שהדבר נרמז כבר במשנה עצמה. לשון המשנה שצוטטה כאן היא לפי הנוסח בדפוסים החדשים, אבל הנוסח המקורי של המשנה הוא "ושם כל היום כתוב עליהן מפני הרמאין". כך הנוסח בכל כתבי היד, בדפוסים הראשונים וגם במובאות אצל הראשונים. אין ספק שהוא הנוסח המבוסס של המשנה ואין לפטור אותו כטעות מקרית.

המבנה התחבירי של הצירוף **שם כל היום** אינו מחוור: "כל היום" משמש תמיד כתואר הפועל לציון משך הפעולה, ואין הוא מופיע כשם עצם כמו במשפט שלפנינו. קל אפוא להבין מדוע העדיפו הדפוסים להשתמש בנוסח המתוקן "שם היום", בעל המבנה הפשוט. אך מה פשרו של הנוסח "שם כל היום"? האם ייתכן שכוונתו לשם המלא של היום, כלומר לתאריך מובנה, הכולל את היום בשבוע עם ייחוד נוסף, למשל שם השבת [המשמר]? העובדה שאין למבנה הזה חבר הופכת כל פירוש להשערה התלויה על